

רצח העבויים

יצר הנקמה

קנען העשתיקה

נתקעו, ובאמר להם לעמוד במקום ולהכות שיגעון אליהם. הם הסתחרו בתוך צינור מים, אך נתקלו בכוח סורי שהחליט לא להעביר אותם אחרת אל העורף בדמשק, אלא לרצוח אותם במקום. כשגופותיהם של הרוצחים נמצאו מפורזות באחד מיובלי נחל יהודייה, הן היו כפותות, מכוסות עיניים וידיות. למרבה הוד וועה, הם לא היו היחידים שזה קרה להם באותה חטיבת. כמעט במקביל נרצחה באותה דרך חוליה סכנית אחרת של אותה חטיבה, פלוגה ו' של גדוד 74. טנקי סטים שנלחמו סמוך למתנה חושנית, מצאו את שבעת חבריהם מוטלים ליד מבנה. כשהתקדמו גילו שהקורבנות עברו התעללות קשה אפילו יותר מאלו של גדוד 53, כמעט סדיסטי.

לפני שנתיים, בעת עלעול מקרי בארכיונים, עלה היצר הדוקטרינרס אבי מרוק על סיפורן של שתי החוליות הסכניות של חטיבה 188. אחרי תחקיר מעמיק בין שנתיים, שבו נחשף, אחרי מאבקים עם מערכות הביטחון השונות, להזמרים מועזים וחסיים, יוקרן בפסטיבל חיפה הקרוב (ובהמשך גם ב"הוט 8" סרט "חושניות" – סדרות מלחמה, שעוסק בפרשת הירצחם של השבויים ובחסרת האירועים הקשים במשך שנים, עד החשיפה מול בני הדור השני והשלישי לאובדן – אחים, אחיות, אחיינים ואחייניות.

"בעני האירועים האלו נמצא כל הדיאקאיי של המלחמה הזו", מסביר מרוק מה תפס אותו כל כך חזק. "הסדרה, המתקן, הפקדה, הרחוקה, פוטט-טראומה

באחד מימי מלחמת יום הכיפורים ישב סגן מנשה ענתר, עוזר קצין השליחות של חטיבה 188, במשרדו בצפת, כאשר אל החדר נכנס קצין משטרה בדרגת סגן ניצב, "לבוש מדים, נקי, מצוחצח", וזכר אותו ענדר כמו היום. "הוא אמר לי: אני מחפש את הכן שלי". ואני פותח את הרשימות ומזהה שהילד שלו שייך לחוליה הסכנית של פלוגה ג' גדוד 53 שכולה נהרגה. באיזה מילים אמרתי לו ואיך, אני לא זוכר. אני כן זוכר שאמרתי לו שהכנ נהרג. הוא הסתובב ויצא, ולא ראיתי אותו יותר. לימים, נחטף גלעד שליט, ואני רואה את סבא שלו בטלוויזיה, מתראיין. ופתאום אני קולט: זה קצין המשטרה שהיה אצלי במשרד. עלה לי פלשבק כזה שזעזע אותי פעם נוספת."

מלחמת יום הכיפורים יצרה הרבה זועות. חלקן עתירות אש ועשן, וחלקן מרדבות מרגצים קטנים, אנושיים ומחיריים, שנצרכו בזיכרונם של לוחמים, שאירע מולם להיות ברנע הלא נכון בזמן הלא נכון. לצבי שליט היו במלחמה החיא שני בנים שהשתתפו בקרבות. נועם בדרום ותאומ, ואל, בצפון. אבל גם הוא לא שיער כי הבשורה הקשה שקיבל מענתר, אינה כל האמת ומאחוריה יש מנגנון צבאי של שקרים, הסתרה וטיוח האמת.

לימים יתגלה בדרכים לא דרכים שבנו ותשעה מח' בריו נטעו בחול'ם בעקבות קריאה לחילוצן של טנקים,

זה קרה בימים הראשונים של מלחמת יום כיפור: בשני אירועים נפרדים, חיילים של שתי חוליות סכניות בחטיבה 188, נפלו בשבי של כוחות סוריים שכפתו אותם, כיסו את עיניהם, ידו והתעללו בהם • סרט חדש שיוקרן ב"הוט 8" חושף את המקרים המזעזעים ואת הסתרת האמת האיזומה מהמשפחות • הענקיסט דוד סמילה שגילה את הגופות וסוחר את העראומה עד היום: "מאותו רגע רצינו לנקום. אין לקחת שבויים, רק להרוג. היה מקרה שחיילים סורים הרימו ידיים. הנהג אמר: 'אני דורס אותם'. צעקתי: 'תדרוס!' בסוף לא דרסנו"

• אתי אברמוב

החוליות הטכניות של חטיבה 188

חוליה טכנית פלוגה ג' גדוד 53

חוליה טכנית פלוגה ז' גדוד 74

מנחם חסעלי

יורם שליס

יורם שליס

יעהא ליר

יורם שליס

יורם שליס

יורם שליס

יורם שליס

יורם שליס

יורם שליס

יורם שליס

יורם שליס

יורם שליס

יורם שליס

יורם שליס

יורם שליס

יורם שליס

17 חללי היחידות הטכניות. "אבא צעק: 'אנחנו רוצים לדעת מה קרה להם', וכל הזמן אמרו לנו: 'לא נשאר אף אחד שיספר'"

אלי לכעמן: "הראו לי תמונה של החבר'ה מפוזרים בין השיחים, ויכולתי לזהות רק אחד - יואל שליט, בגלל שהיה בלונדיני. כשפגשתי במקרה את נעם שליט, אמרתי לו 'בוא ניפגש, נדבר'. אמר: 'אוקיי', ולא חזר אליי"

כלנו הדדעונו. ואנחנו שמענו את המ"ט עונה לו: 'אני לא יכול לעזור לך, תסתדר בעצמך', וחזר. יותר לא שמענו שום דבר.

"כל מי ששמענו בשיח קשר הוא נהרג. גם החוליות, וגם המ"ט, הסמח"ט וקצין האג"ם, שנחרגו מאזור יוחר בציר הנפש. בינתיים התקשרו אליי מהחטיבה 'לך תברוק מה עם גדוד 74, אנחנו לא יודעים מה קורה שם'. הגדוד ישב קצת למעלה מאיתנו. ואני מגיע לג' דור ומתפזר אנשים לרבר איתם, ופתאום פונים אליי שלוש חבר'ה. הם שאלו על החוליה הטכנית של 53, עניתי שכן, ברור שאנ'ל מכיר'האם תוכל לזהות לנו אותם? ככה תבנית שוללם לא בחיים. תטפתי בזמנה בראש.

"אמרתי: 'אני לא יודע, טוב, אני אנסה'.

גבורה וקרבות שלא היו שייכים להם: 'נפלו בקרב', 'קרבות הכלימה'. למערכת היה חשוב לצייר אותם כגיבורים שלחמו".
ומה רע בחזק בולם יוצאים מריצים, לא?
"אני חושב שמשפחות צריכות לדעת, לא משנה מה אנשים צריכים לדעת מה קרה לילדים שלהם. זה הסיי פור שלהם. או נכון שזה לא נעים וכואב, אבל לצבא יש מחויבות להגיד מה קרה. עד היום אין הודעה רשמית של צה"ל מה קרה באירוע. מאוד העסיק אותי מי שולט בנרטיב. הצבא שומר תמונות, טרטים, ארכיון, אנחנו שומעים על המלחמה כל השנים דרך פילטר. והסיפור של החוליה הטכנית זו דוגמה לה'.

מראה שלא ניתן לשכוח

אלי לכעמן היה מ"פ המפקדה של גדוד 53. "לפל פלוגת טנקים", הוא מסביר, "יש את החוליה הטכנית שצמודה אליה, על מנת לתת מענה לבעיות. היא מר דכבת מנהג שנוהג את החול'ים, קשר, חובש, מפקד, מכונאי וחשמלאים.

"ביום ראשון, 7 באוקטובר, בסביבות 12 בצהריים, היינו במפקדה, בהאונה לקטר, ואני שמע את רב סמל דוד מוריאן, שהיה רס"פ וגם מפקד החול'ים, מקשקש ישר דת מהמח"ט חילוק, כי הטורים נמצאים מסביב. אני תקוע מתחת לשני גשרוני מים, הוא אומר לו: 'אמצב קשה'. מוריאן חזר על זה כמה פעמים, אולי שלוש.

והיות יש פה מחזל צבאי: אנשים שהם לא לוחמים נבטשו בשטח, הופקרו בלי מפקד שיגיד להם מה לע' שות, מול חיילים סורים שיצאו בהדאה מלמעלה לר צות שבויים ווטרים, כרי לבקום על 67. והסתרה של שבויים שנרצחים בעינויים נוראים 'רועלמים' מהגרי טיב, כרי לא לפגוע במורל.
"הם גם לא היו היחידים. בכל מלחמת יום הכיפורים היו כמאה שבויים שנרצחו, גם בחזית המצרית. אני נת קלתי בעדות שחייל סורי הסתובב עם שק מלא איברי חיילים ישראלים. השורה הזו צונזרה בדוח אכ"א. נת קלתי בציטוט בעיתון, של טר ההגנה הסורי, שמעניק עיטור העוז לחייל סורי שרצה 26 חיילים ישראלים, כשלחלק מהם הוא ערף את הראש. הדיווח הגיע לר שיראל והוגשה שאילתה בכנסת ליגאל אלון, שענה שישראל מגישה תלונות לאו"ם. ישראל באמת גיבשה תיק תלונות אזורי ומלחמה, אבל המטרה לא הייתה לעשות דיוק אלא בעיקר לזרז את החלפת השבויים. השתמשנו בדצח הזה כרי לשקם את עצמנו טוב יותר במשא ומתן. בינתיים, כל חייל בצולן שמע מה קרה בחשפיה, ואף אחד לא דיבר על זה".

למה לא מנצחם?
"טראומה, לא רצו לגבור בפצעים. שבויים נתפסו כרבר שלילי. זה מראה על מחזל. באותם ימים לא לפגוע במורל היה ערך. חוספי 50 שנה הארכיונים היו טגורים, או היה קשה למצוא חומרים או להוכיח בדך היחיד של הנפלים בכלל המצאור להם מעסי

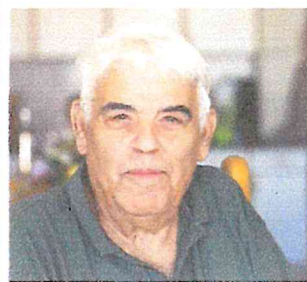
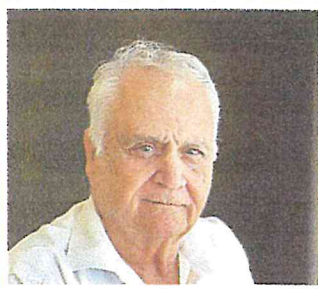

21

החופף לשבת
22.09.2023

ענתר עכשיו וכעוזר קצין השלישות של החטיבה "לא ראייתי פקודה לא לספר, אבל הייתה מדיניות הסתרה"

הרשקוביץ היום ובזמן המלחמה. "בשבריר שניה החלטתי לא לעלות לזירה והחוליה יצאה בלעדיו"

צביקה גרינגולד ("כוח צביקה") מספר על המסען שרובץ עלינו: "הייתי צריך להגיד להם: 'חבר'ה, תברחו'. ולא עשיתי את זה. הם היו כל כך אחראים. הם היו צריכים משהו שיגיד להם מה לעשות"

יוצר הסרט, אבי מרזוק: "עד היום אין הודעה רשמית של צה"ל על האירוע. אנשים צריכים לדעת מה קרה לילדים שלהם, לא משנה מה. זה הסיפור שלהם ולצבא יש מחויבות להגיד"

והוא מראה לי תמונה בשחור לבן של החבר'ה מופז דים בין השיחים של נחל יהודיה עם עיניים מכוסות, בתחתונים, קשורים מאחור וירויים. לא ראייתי באותו געגועללות. רק ירי היה לי קשה. הצלחתי לזהות רק אחד מהם, לפי השיער."

באותו הזמן חיילי גרוד 74 לא ידעו כי גם החוליה הטכנית שלהם נקלעה לסיטואציה כמעט זהה, ושבר עה מדם נטבחו באכזריות. יעקב הרשקוביץ, המכונה הרשקו, היה באותם ימים טנקיסט בחופשת שחרור. כשפרצה מלחמה, מיד עלה על מדים ודחה צפונה "כשהגעתי לפלוגה הטנקיסטים כבר יצאו עם הטנקים, ורק החוליה הטכנית התעכבה. בא אליי אחד החבר'ה, רב"ט משה הנדריאן, שהיה טנקיסט כמוני, וביקש ממני להצטרף אליהם, לעלות על הולדה ולצאת לכיוון הטנקים. באותו זמן לא היה לי קפל"ד שהיה חובה לנסר עה. בשבריר שנייה החלטתי לא לעלות והם, הצוות הטכני של פלוגת ז' מגרוד 74, יצאו לדרך. "אמרתי להם 'להתראו', והם נסעו. חמש דקות אחרי שדיברנו, התחיל הבלגן, ירי, ארטילריה, מטוסים. שבוע אחרי, הטנק שלי התרסק והגעתי לאחור נפת. אני לא זוכר מי פנה אליי עם תמונות, ואמרו 'אתה מזהה את האנשים?' הוא ניסה להראות לי תמונות, וזהויר שזן

קשות. עניתי שאני לא מוכן להסתכל, כי כבר שמעתי כל מיני זוועות."

בעצם שכחתי אותם

מי שקיבל שיחת חירום בקשר הצבאי, בזמן אמת, היה צביקה גרינגולד, או קצין ברדגת סרן בהטיבה, שבי תום הקרבות קיבל את אות הנבורה על לחימתו בכוח שגיבש ונודע ב"כוח צביקה". בתחקיר שנערך במחל"קת היסטוריה של צה"ל כבר ב-74, סיפר: "ביום ראשון בבוקר, 7 באוקטובר, התקשרה אליי בקשר כל הזמן הר"ל סכניתי, הם עלו על הרשת והטיבותי, ושמעו אותי מרדך ברשת, או קראו לי. אני הורהתי בתור צביקה, והם אמרו שהם בסביבות הושיגיה, מזהים כוחות אייב מסביבם ואמרו שרופים שיבואו לחלץ אותם."

לשאלת המתחקר איפה הייתה החוליה הטכנית, ענה גרינגולד: "עכשיו אני יודע, או לא ידעתי. הסורים תפסו אותם בציר מזהה (כיום צומת קשת - א"א) יש שם מחסר ראש שהכינו אותם להפגזות, שכל מי שנוסע בכ"ב יש יהיה לו לאן לזיכנס. הם היו עם חל"ם, אבל נטשו אותו והתחבאו. אני לא ידעתי איפה הם, ואני מצטער היום שלא נתתי להם הנראה לקחת את הרגליים ולברוח. אמרתי שאני בדרך אליהם, מנסה להגיע אליהם. אני נתקל אמנם בהתנגדות, אבל מקוה שאני אניע. זה מה שאמרתי. לא הצלחתי להגיע."

בסרטו של מרזוק מדבר גרינגולד על מסען כבד שיושב עליו מאו. "רק כשהמלחמה קצת שככה, התחילו להגיע סיפורים שהם נמצאו שחוטים בווארי על יד צומת הושיגיה, והבנתי שהחירה הסורית שלקחה אותם בשבי הרגה אותם. אמרתי לעצמי 'בעצם שכחתי אותם'. כשראיתי שאני לא מגיע אליהם, הייתי צריך להגיד להם: 'חבר'ה, תברחו'. ולא עשיתי את זה. או בעצם אני סוחב את האשמה הזאת, במידה מסוימת, עד היום. הם היו כל כך אחראים. הם היו צריכים מי שהו שיגיד להם מה לעשות, שישחרר אותם או שיפקד עליהם."

מי שנתקל בגופות, וזהה את חיילי גרוד 74 המתים וסוחב איתו את הטראומה עד היום, היה הטנקיסט רוד סמילה. "מה שראיתי היה תווי ולא מקובל בשום מקום בעולם", הוא עדיין מוודע. "הורדתי מהעץ שני חיילים. הפנים שלהם היו פגועות בצורה מועזעת. ויהיתי אותם רק לפי השיער. את האחריים עינו 'על יבש'. הגופות היו שלמות, כפותות ביריים מאחור, עיניים מכוסות, וירייהם."

סמילה, היום בן 70, בכלל השתחרר מהצבא חודש

וחצי לפני המלחמה היות שהתחתן. האזעקה תפסה אותו בביתו בלוד, והוא מיר עלה לרמת הגולן לחד טיבה שלו, 188. "נלחמנו בתושביה", הוא משחזר, "כשהבנו כמה טנקים היו מולנו, 350 מול 12, נסוגנו וחזרנו למחרת עם כוח של הטיבה 179. סיימנו את הקרב ובאנו לחזור, ולא יודע איך ולמה, סובבתי את הראש. עוד משהו ראה את החיילים שהיו מפורזים בשטח, ונזכר שלא שמענו מהם הרבה זמן בקשר. אני ראייתי את התלויים. כשהתקרבותי לעץ וראיתי את הפנים שלהם, נתקפתי אבקע, והתחלתי לרוץ ולצעוק. האחרים קפאו. לא יכלו לוודא."

המקרה, אמר סמילה, השפיע עליו מאוד. מאותו הרגע, החליט לא לקחת שבויה. "רציתי לנקום. אין לקחת שבויה, רק להרוג ולהרוג. אני מדבר על הצוות שלי בלבד. באותו זמן לא היינו חיילים. היינו רוצחים. אחרי שראינו מה שראינו, רצינו רק להרוג. כי ידענו שאם לא נהרגו אותם, הם יורגו אותנו."

"אני זוכר מקרה אחד ששלושה סורים ראו אותנו. התקרבו אליהם והם הרימו יריים, וזהננו אמר לנו: 'שלושה סורים מרימים יריים, אני יורס אותם'. התחננו צעק לה 'לא' ואני צועק 'תדרוס' בסוף לא דרסנו. חזרנו חזרה מגולני ולקחנו אותם. באירוע אחד ראינו מולנו חייל סורדי וויססנו אותו, אבל הוא לא היה תמים, הוא רצה להשליך רימונים לתוך הטנק."

אחרי חורש וחצי שחורר סמילה וחור הביתה. למשפחות התרגוים, בני הגרוד שלו, לא הלך. "את משוגעת?" הוא תמה, "לא היה לי שום רצון לפגוש משפחות. לא יכולתי להסתכל עליהן. באוברים היינו נפגשים, אבל לא ידעתי מי הקרובים של החוליה כי היו עוד חללים ביחידה והם לא ידעו עליי. רק פעם אחת, באחד המפגשים, עמדנו שישת חברה ודיברנו עם הורים שכולים של טנקיסטים. פתאום באה אישה מבוגרת, נכנסת ביינינו 'הבן שלי נפל, ואני רק רוצה לדעת איך הוא נפל'. שאלנו מי זה הבן שלה, וכשהיא אמרה את השם, יודעת איך רימון מתפוצץ? ככה נעלמנו לה תוך שניות, בלי לענות, כי ידענו שהבן שלה מהחוליה. אחד כך תפסה אותי. אותה האמהות השכולות: 'למה לא עניתם לה?' אמרתי: 'מה אני אגיד לה? שהיה לה תלוי על עץ ושתוט כמו בבש'."

נכשתי, במהרהר תתגלה וזהם כפי יודעים, אתה מורגיש הקשה?

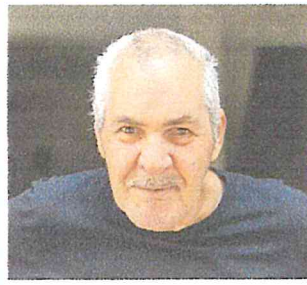
"לא, כי המראה שראיתי חרות לי בלב. זה לא יעזוב

צבי ירקוני ויואל שליט ז"ל. התמונות פוזתו רק אחרי המוות

לנטמן כיום ונכח"ם המפקדה של דוד 53. "כשהבנתי שכולם לא בחיים הטפתי בומבה בראש"

סמילה. "כשהתקררתי לנע וראיתי את הבנים שלהם, ונתקפתי אמה, והתחלתי לרוץ ולצעוק"

פחות בהלם גורא של שכול, הורים שהיו עולים ונשים, גם נאצות המורה וגם ניצולי שואה, שלא מכירים את השפה, ובדאי את ההללים, במדינה צעירה בת 26. כך למשל הייתה משפחת הורדיאן שעלתה לארץ מאיראן והשתקעה בנהריה. "משה ז"ל היה שריונר", מספר האח יוסי. "הוא לא היה איש טכני, משהו היה צריך לתווך מתורגמן ולא הגיע, או לקחו את משה לוח"ם של המוליה הטכנית של גדר 74. לנו אמרו שהיא נפל בקרב, חצי שנה אחרי בא אחי אברהם שהיה בוגר אוטובוס והגיע היילים ואמר לי שהוא לא נהרג, אלא שהצניח אותם להורג. לא יכולנו לספר את זה לאף אחד בבית, כי זה היה גומר אותם לגמרי. עד היום לא טלם יודעים."

"אף פעם לא רצנו לבוא לבצא, להגיד 'למה שיקרעם לנו', אנוני לא אנשים של בלגנים, אבלנו את זה בשקט וניסנו לדבר בנה שפוחות, עכשיו, כשה התעורר בעי קבות הסרט, פתאום החזירו לנו מכתבים שאני מכתבי למשה לפני 50 שנה ולא הגיעו אלי, תעודה ועוד מכתבי בים מבחורה אחת, תאריכים של חודש אחרי המלחמה. לא יודע איפה הם היו עד היום."

סיפור דומה היה לסג"ר שלמה ציפורי ז"ל, מהיישוב בית שער. גם הוא מגור 74, באותו חול"ם של הורדיאן. ציפורי, בן 20 בגופו, היה השמלאי נטקום שהגיע לנהר 74 רק שלושה חודשים קודם לכן. גם הוא לא הכיר את כל החבר'ה, מוראי משפחתו לא הכירה, "חמיר הייתה הרגשה שהוא נדחף", אמרת אחותו הנדולה ניצה לבנוכי סקי. "כי שלומי לא היה חיל קריב. אני זוכרת שאבא שלי דרך אחרי צביקה מכות צביקה לשמור את האמת, וצביקה לא סיפר לי. אחר כך היה מצע עם הלאון מוטקה ציפורי, שברה מאיתנו כמו נאש."

הסתירה הייתה גם מנת חלקם של בני משפחותיהם של חילי גורד 53. וכמה זה היה קל. סמ"ר גיל כהן ז"ל היה בן למשפחת עולים מאיראן שהתיישבה בעפולה. הוא היה בן 20, השמלאי נטקום, "אבל לא חלק אורגני מהחוליה", אמר אחיו, דני. "גיל צוות לוח"ם הוא בגלל שהיה אסר השמלאי, והביאו אותו מהסדרה בבורדני. לגבי הנחות שלו, ידענו שזה רצון שבריי, כי פורסם בעיתונים שנה צהה חוליה טכנית, בלי שמות, ואנחנו עשינו את החיבור, אבל אף פעם לא דרשנו לדעת פרטים. זה היה כל כך טראומטי."

"ברבות השנים, בשעשיתי מילואים ומור פעם היה עולה הסיפור, וזיני שומע תיאורי זרועה קשים מאוד מאנשים, אבל בסמועות. הם לא ידעו שאני אחישל, ומה שמעתי לא העברתי למשפחה. שנים לא נכנסנו לפרט. כן כל אחד ממאזינים ידע מי שיוע, מתוך הקשרים שלה יחד מאוחר ניסיתי למצוא נזמרים ולא ממש קיבלנו תשובה בהיר. נפלטנו עם צביקה גרינגולד אבל לא היה לו אומץ לדרת לפרטים, כל השנים שמענו גמנומים."

היום, בשתאמת ידועת לך, חיות רוצה לשנות את המיתוס באתר יוטיוב או על המצבה או באתר "חזרה בראש של המצבה 2188". "לא 'צפל' זה בחולט מספיק ומספיק. אני לא רוצה שהזיכרון האחרון שלי יהיה 'נצח', משהו לא נעים שקושרת לנו רע. בכלל, אני חושב שגיל היה חש עלבון שככה זכרתי אותו, לא, החיל הזה מהחוליה הטכנית, ולא את כל אישיותו."

סמל צבי ירקוני ז"ל, חברו של כהן לוח"ם, היה מוכשר טנקים, בנם של ניצולי שואה מחיפה. "הייתי בבית כשבאו למורדע", מספרת אחותו הצעירה והחזקה באוה, "אבא שלי צעק: 'אנחנו רוצים לדעת מה קרה להם', וכל הזמן אמר לנו: 'לא נשאר אף אחד שיספר'. חסר האמונה היה כה גדול שאמא אמרה 'אולי זה לא הוא בארץ'. לא הכרנו את החברים, רק אחרי יצא לנו להכיר את המשפחה של יואל שליט, כי הוא נקבר ליד אחי, חיות ושניהם היו צפוניים, יואל מקריית יאחא ואחי מחיפה. יום אחד אמא של יואל פנתה אלינו: 'היו תמונות במצלמה ופיתאנו, וזה כנראה הבן שלכם', והם פיתחו ונתנו לנו. 'חוריי לא ידעו טוב עברית, והם קיבלו את המידע מה צבא במחנה. מה שאני מבינה היום, שהצבא היה בהיי ושר פירסמו רק את הדברים הטובים מזה צביקה, קהלני, והם היו כישלון שגור הדבה אידייזים. אצלנו למשל, כתבו במצבה 'נפל ב'6 באוקטובר', והצל שליט '1 באוקטובר' וזה אותו אירוע. חמיר ידעתי ששמעו אותם עד שתיים בלילה, רק עכשיו בעקבות הסרט הבנו ששמעו אותם בקשר עד יום ראשון בצהריים. וזה עוד יותר כואב לי, שורט את הנשמה. הדיגשה היא ששכחו ממנו, שכלו אותו לקרב, ולא היה מי שיעודר. כששאלתי את המ"מ השכור, הוא אמר: 'הייתי בן 21 וחצי. אני עד היום חי את זה. אני רוצה אותם, לא יסן בלילות'."

דני כהן, אחיו של גיל ז"ל: "אני לא רוצה שהזיכרון האחרון שלו יהיה 'נצח'. בכלל, אני חושב שגיל היה חש עלבון שככה זכרתי אותו, 'אה, החייל הזה מהחוליה הטכנית', ולא את כל אישיותו"

יוסי חורדיאן, אחיו של משה ז"ל: "אף פעם לא אמרנו 'למה שיקרעם לנו', אנוני לא אנשים של בלגנים. עכשיו פתאום החזירו לנו מכתבים שכתבתי לו ולא הגיעו אליו. לא יודע איפה הם היו עד היום"

נאוה, אחותו של צבי ירקוני ז"ל: "חוריי לא ידעו טוב עברית, והם קיבלו את המידע מהצבא כמהימן. הצבא היה בהיי ופירסמו רק את הדברים הטובים: כוח צביקה, קהלני, והם היו כישלון"

"כל השנים", אמר לכטמן, "חיפשתי משהו לספר לו, אבל לא מצאתי מענה בצד השני. לפני כמה שנים, באזכרה של חורגי הפיגוע במסעדת מצה מחיפה, אני רואה את געם שלי. אמרתי לעצמי: 'זו ההזדמנות שלי לספר לו'. מעולם לא דיברנו קודם. אמרתי לו: 'צעם, אני כמה וכמה, ואני רואית את יואל לא חי. בוא ניפגש, נדבר'. אמר: 'אוקיי', ולא חזר אליי. אין לי מושג מה הוא ידע. גם את אחות של דוד גוריאן פגשתי באזכרה, ממש לא מזמן. אמרתי לה: 'אני זה שהייתי אותו', והיא אמרה: 'תודה רבה', והוא לא נכנס לעניין."

בכל שנה, מספר הרשקו, עולים לוחמי הגדוד לקברו של חילי אחר. לפני שלוש שנים הם היו בקברו של ציפורי. "צביקה אמר: 'היה לי קשר עם החוליה'. הוא היה אותם לפי הקול בקשר, והוסיף: 'אמרתי להם: חבר'ה, חבר, אני אבוא לאסוף אתכם'. אני כל פעם אומר לצביקה: 'אני לא עליתי ללדנה כי לא הייתה לי קסדה. אולי הייתי מת'. וצביקה ענה לי: 'אולי אם היית שם, היית מחליט אחרת, וכולכם הייתם בודדים וניצלים'?"

Etti-ab@yedioth.co.il